

Данило Н. Баста

ПАРАЋИНСКО СЛОВО О ТОМИ ЖИВАНОВИЋУ*

I

У нашој земљи има неколико вароши или мањих места који се могу поносити – а и поносе се – тиме што су се у њима родили великани наше правне мисли (правне науке, правне филозофије), они који су својим делима највећма допринели да се раздобље између два светска рата оправдано сматра златним добом београдског Правног факултета. Тако се, примера ради, Стублине (покрај Обреновца) поносе што је у њима овај свет угледао Живојин Перић; из поштовања и захвалности, тамошња основна школа носи његово име. – Тако се Нови Сад поноси што је ту дошао на свет Слободан Јовановић; именом тог корифеја наше државноправне и историјске науке градска власт је назвала један новосадски булевар. – Тако се Врање поноси што је у њему, осим Борисава Станковића и Јустина Поповића, рођен Ђорђе Тасић; поред Станковићевог и Поповићевог, и његово се попрсје налази у тамошњем градском парку, а на згради суда у Врању налази се видно обележје које свакога подсећа на тог нашег великог правног теоретичара. – Најзад, и Параћин има разлога да буде поносан – као што и јесте поносан – због тога што је у њему пре сто двадесет година, дакле 1884, рођен Тома Живановић, највећи српски теоретичар кривичног права и, у исти мах и нераздвојно од тога, најзнатнији српски правни филозоф. И овде, у Живановићевом родном месту, приметно је настојање да се на одговарајући начин, као што и доликује, сачува жива успомена на тако знаменитог сина Параћина као што је Тома Живановић. Такво настојање – о чијој племенитости упечатљиво сведочи спомен-соба Томе Живановића у овдашњем суду,

* Реч на Академији коју је у Параћину 24. новембра 2004. године уприличио тамошњи Општински суд поводом 120-годишњице рођења Томе Живановића.

иза којег увек стоје поштовања вредни ентузијастички и из којег је произишла и данашња свечаност уприличена поводом дванаест деценија протеклих од Живановићевог рођења – заслужује да на сваки начин буде одржано и подржано.

II

Пошто је у Параћину завршио основну школу и четири разреда гимназије, Тома Живановић је школовање наставио у Београду, где је 1906. дипломирао на Правном факултету. Окончавши правне студије, отишао је као благодетељ у Париз – тадашње духовно одређене многих наших младих и даровитих људи – да би на Правном факултету у граду светлости убрзо стекао академску титулу доктора правних наука, одбранивши тезу под насловом *Du principe de causalité efficiente en droit pénal* (Paris, Arthur Rousseau, 1908). Било му је тада – имајмо то на уму – свега двадесет четири године!

Сагледавање читавог Живановићевог научног и филозофског пута, баш као и његовог целокупног постигнућа у кривично-правној науци и правној филозофији, мора почети управо од Живановићеве докторске тезе. Јер, у том раду, који је младићки само по годинама свога писца, а већ увелико зрео по уочавању једног кључног проблема, по начину његовог постављања, разматрања и покушају решавања – у том раду, дакле, ваља видети клицу и извориште онога што ће Живановић доцније, с пуним замахом и неупоредивом истрајношћу, на широком плану развити у два области у којима је, како се то сликовито каже, *поједнако* био код куће, што ће рећи да је у њима био *одомаћен*: у области кривичног права, које неспорно припада базичним правним наукама, и у области правне филозофије, која свакако засвођује и крунише целокупно људско знање о праву. Упустити се, и то на првом кораку своје мисаоне стазе, у тако сложено, важно и далекосежно питање као што је питање делатне узрочности, које је истински мучило велике умове нововековне филозофије попут Хјума и Канта, могао је само неко кога су већ тада прожимале и покретале снажна самосвест, наглашена спремност за суочавање с најкрупнијим научним и филозофским проблемима, те слутња (касније претворена у уверење) да кривично право, по својој природи, има у себи нечега филозофског, да његова проблематика, доследно развијена, превазилази саму себе и прераста у филозофскоправну. Отуда је Живановићева париска теза несумњива потврда особене саприпадности и међусобне упућености кривичног права и филозофије права. Већ је у њој млади аутор антиципирао један свој потоњи чврст став и непоколебљиво опредељење, чију је истинитост сâм оли-

чавао: да нема успешног бављења правном филозофијом без темељитог познавања једне конкретне правне гране и правне дисциплине.

III

Од свих наших правослова (да у овој прилици употребим ту стару, нажалост изобичајену, реч која добро означава свакога онога ко се строго научно бави правом), Тома Живановић је, за сада, најсамосвојнија и најоригиналнија појава. Тешко се може замислити да би тај суд данас било ко могао довести у питање. У науку кривичног права, којом се плодносно бавио дуги низ година, убрзо по стеченом докторату унео је велику новину – појам кривца. Иако је тај појам, разуме се, био познат и раније, њиме је он уздрмао, заправо: оборио, класичну бипартицију (дводелну поделу), која је кривично право заснивала на категоријама кривичног дела и кривичне санкције (казне), и на њено место поставио трипартицију (троделну раздеобу), уводећи у појмовну систематику кривичног права починиоца кривичног дела, кривца, као трећи *основни* појам, методски и епистемолошки истоветног значаја и ранга са остала два. Необично је важно да се у томе види и призна једно појмовно обogaћење и сазнајно проширење које је на друкчију основу поставило кривичноправну науку. Подједнако је, међутим, значајно да се у Живановићевој трипартицији, у увођењу кривца као трећег (по редоследу, у ствари, другог) фундаменталног појма, уочи и уважи изворно филозофски карактер тог поступка. Јер, стављање кривца у појмовну раван с кривичним делом и казном било је превасходан филозофски чин, имало је смисао преношења и „примене“ филозофског персонализма на посебну правну грану и правну науку кривичног права. Уосталом, с тим је био сасвим начисто и сâм Живановић када је, у предговору за трећу књигу свога *Система синтетичке правне филозофије* из 1959. године, своју кривичноправну трипартицију ближе означио управо као *персонализам* и тиме је с овим изједначио.

IV

Тежиште своје речи у овој свечаној прилици желим да ставим на Живановићеву правну филозофију. Оно што одмах треба рећи јесте да је у њој Живановић у истој мери оригиналан као и у науци кривичног права. Њему је пошло за руком да врло рано, године 1917. на почетку својих предавања из Филозофије права на Париском Правном факултету, створи јасан и целовит план систематске,

по свом саставу двоструке и по својој природи синтетичке правне филозофије, и да тај план потпуно доведе до краја, оствари га и оживотвори у трима књигама *Система синтетичке правне филозофије* (1921, 1951, 1959). Од те три књиге, прве две сам Живановић сматра „пролегоменама“, тј. општим уводом, док трећа књига, чији је обим преко девет стотина страница (!), садржи саму синтетичку правну филозофију, и то као синтетичку филозофију права и као синтетичку филозофију правних наука. Упадљива и значајна црта Живановићеве оригиналности састоји се баш у тој двоврсности правне филозофије, чији „предмет“, поред права, обухвата и правне науке, тако да се правна филозофија код њега појављује као највиша, врховна наука, као систем синтетичког типа.

Синтетичка правна филозофија коју Живановић има у виду и коју је тако успешно изградио представља необично сложену и разгранату духовну творевину. То је логичка конструкција доследно изграђена помоћу метода генерализујуће (уопштавајуће) апстракције. Остварена је с циљем да систематско-синтетички обухвати цео правни феномен и знање о њему. Али упркос сложености, која каткад одаје утисак замршености, утисак једног лавиринта у којем је тешко снаћи се и поуздано се кретати, Живановићева правна филозофија, ипак, почива на неколиким основним претпоставкама и носећим идејама од којих полази и даље их развија. С обзиром на своје полазиште, она је, дакле, крајње јасна и једноставна. То полазиште сачињава Живановићево увиђање и повлачење разлике између права, на једној, и правне науке, на другој страни. Као предмет проучавања јавља се не само право него и правна наука. Отуда постоји правна наука и наука о правној науци. С том разликом на уму, Живановић конструише и своју правну филозофију која, по његовом уверењу, представља двоструку новост према дојакошњој правној филозофији. Та се новост, како је речено на самом почетку прве књиге *Система*, састоји у томе „1. што се у њему разликују две врсте правне филозофије, филозофија права или правних установа и филозофија правних наука, према томе два филозофско-правна система, систем филозофије права и систем филозофије правних наука; 2. што се обе ове врсте правне филозофије схватају као синтетичке филозофије“.

Методско повлачење разлике између филозофије права и филозофије правних наука само је почетни корак Живановићеве конструкције. То је основа система, но не и цела његова зграда. Сама конструкција пак изгледа тако да уз сваку од поменутих филозофија иде и наука о њој. Дакле: филозофија права, наука о филозофији права, филозофија правних наука, наука о филозофији правних наука. Поред тога, неопходна је и наука о заједничком роду (генусу) филозофије права и филозофије правних наука, тј. наука о синтетичкој правној филозофији, којој је посвећена прва

књига *Система*. Ни то, међутим, није све. Јер, сама филозофија права одн. филозофија правних наука има општи и посебни део. Општи би требало да садржи општу филозофију права (или просто филозофију права) и општу филозофију правних наука (или просто филозофију правних наука), обе изложене у по једној књизи. Посебни део, према Живановићевој замисли из 1921. године, требало би („вероватно“, каже) да у четири књиге обухвати: а) филозофију приватног права и приватно-правних наука, б) филозофију кривичног права и кривично-правних наука, в) филозофију јавног одн. државног права у ширем смислу (уставног, административног и међународног јавног) и државно-правних наука и г) филозофију процесуалног права и процесуално-правних наука. Као што се лако може видети и закључити, посреди је правно-филозофски систем замишљен тако да пружи општу, целовиту, заокружену и складну слику правног феномена у свим његовим видовима и димензијама. У нашој правној филозофији није, ни пре ни после Живановића, било амбициознијег пројекта који је, срећом, у највећој мери остварен. По томе би и у ширим размерама ретко ко могао стати уз раме Томи Живановићу. Он је, сумње нема, својим системом поставио нова мерила нашој правној филозофији, уздигавши је на висок, европски ранг.

Мисаоно оформљен крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, Живановић је прихватио научни дух свога времена којим су, тада, владале идеје Огиста Конта, Херберта Спенсера, Вилхелма Вунта. Идући за овима, делећи у основи њихова позитивистичко-сцијентистичка уверења, и позивајући се на њих, он ипак није био њихов заслепљени следбеник без властита лика и без икакве самосталности. Да је друкчије, тешко да би се могла објаснити она основна и полазна Живановићева идеја о двоврсности наука (наука о објектима и наука о наукама) одн. правне филозофије и, најзад, филозофије уопште. Ако и није сасвим његова (зачеци се, изгледа, налазе код Конта), он је ту идеју заступао на самосвојан начин и довео је до развијеног облика. У његовој правној филозофији она је дала све своје плодове и показала све своје унутрашње, често скривене, могућности. А они су знатни и значајни.

V

Тома Живановић је био искрен и потпун приврженик и посвећеник научног духа свога времена, духа – у његовом случају – изразито склоног синтези, систематизацији, унификацији. Али је он, у исто време, био и критички настројен дух, вазда спреман да се упусти у аргументовано критичко разрачунавање с ауторима или

гледистима који су му се чинили проблематичним, једностраним, погрешним, неодрживим. Свој критички дух, односно критички став, испољио је већ у докторској тези, подвргавајући, у њеној другој глави (стр. 37–154), критичком преиспитивању разне теорије узрочности, поглавито немачких аутора. Такав Живановићев поступак, нашироко примењен и у излагању његове правне филозофије, унапред може оправдати и критички интониран однос, не према филозофскоправном синтетизму у целини, него према његовим појединим аспектима. То ће се овде учинити с уверењем да се један велики правни филозоф, творац умногом оригиналном система правне филозофије, више удостојава и поштује различним критичким запажањима неголи безразложном, често неподношљиво бљутавом, а свакако неодрживом и неукусном апологетиком. Ако ствари тако стоје, онда ће се на ваљан начин разумети и примити следеће две закључне напомене овога парафинског слова о Томи Живановићу.

1. Градећи свој синтетички систем, Тома Живановић је био ношен идеалом тзв. научне филозофије. То је неизбежно морало имати за последицу превласт научног над филозофским и, због проблематичности самог појма научне филозофије, изазвало је недоумице о правој природи његовог подухвата. Живановићево стављање правне филозофије под методску сувереност науке дало је чак повода да се он сврстава у догматски позитивизам. Тако је Ђорђе Тасић, осврћући се на прву књигу Живановићевог *Система*, још године 1922. приметио: „Г. Живановић је позитивиста. Но, да ли је одиста позитивизам довољна основа за филозофију права? Изгледа да је филозофија нешто више него наука, нешто више него синтеза наука, синтеза научних чињеница.“ Ово није речено без разлога када је у питању прва књига *Система*, али не би могло важити за другу и трећу књигу, које су већма прожете једном аутентичном метафизиком права. Било како било, инсистирање на научној филозофији, на интеграцији и унификацији правних знања путем научног метода, не обезбеђује увек јединствен и непомућен изглед система синтетичке правне филозофије. Осим тога, идеја/захтев науке о правној науци, односно науке о филозофији правних наука, уза сву плодотворност, доследно и неизоставно води *ad infinitum*.

2. Услед претпоставки на којима почива, Живановићев филозофско-правни синтетизам, и поред задивљујуће и беспрекорне архитектонике, данас, када је филозофски пејзаж (па и филозофскоправни) увелико друкчији, када ни систем ни синтеза нису на великој цени, може деловати прилично анахроно. Он није лишен ни бескрвних апстракција ни формалистичких конструкција. Њиме је, додуше, обухваћен свеколики правни свет, али једва да се осећају богатство, динамизам и пулсирање правног живота: грађевина сва-

како величанствена, но ипак без довољно привлачне снаге за стално настањивање. Али упркос томе, и без обзира на све могуће приговоре, на сву могућну критику којој се може подвргнути, Живановићева синтетичка правна филозофија – по једнодушном мишљењу оних који су се њоме бавили и о њој писали (нпр. Радомира Лукића, Стевана К. Врачара, Милијана Поповића) – несумњиво представља остварење високе и трајне вредности, дело вишеструко подстицајно за свакога у нашој средини коме леже на срцу правна филозофија и њен будући развој.

У календару српске правне филозофије, име Томе Живановића заувек ће остати записано црвеним словима.